

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. Дослідження з історії України

Поліщук О.А. Структура Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії в кінці XVIII – на початку XX ст.	3
Гайдай Л.І. Трансформація селянських господарств Правобережної України у процесі спеціалізації сільськогосподарського виробництва на початку XX ст.	8
Каліщук О.М. Рівень національної самосвідомості на Волині та Галичині на початку XX ст.	14
Шваб А.Г., Оболончик Н.Г. Організаційно-структурні засади діяльності Кременецького ліцею в 1920-1930 рр.	19
Сміян П.К., Сміян К.П. Боротьба УПА з німецько-фашистськими окупантами (1942-1944рр.)	24
Кутовий Р.С. Національно-визвольний рух на Житомирщині в роки німецько-радянської війни	30
Крамар Ю.В. Депортація українців з Лемківщини в 1944-1947 рр.	36
Кравчук В.М. Діяльність суду і прокуратури України по забезпеченню законності правових актів місцевих органів влади в період з 1945 по 1991 рр. (історико-правові аспекти)	41
Колесник В.П., Марківська Л.Л. Радянізація західноукраїнських земель і доля волинської інтелігенції у 1939 р.	47
Бічік В.В. Історичний аспект ядерного чинника у міжнародних відносинах на етапі становлення нової незалежної української державності	52
Моренчук А.А. Ліквідація українських монастирів під час хрущовської антицерковної кампанії	56
Медведчук Н.А. Договірно-правове забезпечення системи українсько-польських культурних зв'язків у пострадянський період	62
Харук А.І. Фірма "Анатра" та її літаки. З історії авіаційної промисловості України	67
РОЗДІЛ II. Дослідження історії Волині	
Кучинко М.М. Металургійно-ковальське ремесло у Волинській землі княжої доби	71
Панишко С.Д. Післямонгольська Волинь	80
Карліна О.М. Чисельність міст і міського населення Волинської губернії наприкінці XVIII – середині XIX ст.	89

Петрович В.В. Німецька, польська та єврейська громади в світлі історичної топографії міста Володимира XIII-XVIII ст.	96
Жук О.М. Поселенська структура Луцька в Литовський період	101
Прокочук В.І. Письменники Волині у боротьбі проти польських впливів у 20-30 роках XX ст.	107
Костюк М.П. Вклад німецьких колоністів у розвиток сільської промисловості Волинської губернії	112
Сушик І.В. Відроджена культура на Волині: проблеми і здобутки перших повоєнних літ (1944-1954 рр.)	116
Шабала Я.М. Зміни у структурі селянських господарств Волинського воєводства у 1921-1939 рр.	119
Милусь В.І. Духовенство і віруючі Волинсько-Рівненської єпархії другої половини 40-50 років XX ст.	123
Дмитренко А.А. Свічки у святах громадських об'єднань на Західному Поліссі (кінець XIX – перша половина XX ст.)	128
Бортніков В.І. Демонтаж командно-адміністративної системи. Перші кроки державотворення на Волині (1991-1992 рр.)	133
Філіпович М.Б. Музично-драматична діяльність Луцької повітової “Просвіти”	142

РОЗДІЛ III. Актуальні проблеми історії зарубіжних країн і міжнародних відносин

Ткачук П.Д. Писемність, література, наука Стародавньої Індії	147
Бортнікова А.В. Ідеологічні засади державотворення в Польщі, Чехії і Болгарії в IX-XI ст.	151
Музиченко О.В. Зовнішня торгівля Речі Посполитої з країнами Західної Європи наприкінці XV – першій половині XVII ст.	155
Крижановська М.Є. Програмні документи Селянської війни в Німеччині як проекти перетворення суспільного життя в країні	160
Ткачук А.П. Феномен самозванства в російській історії	165
Гаврилюк С.В. Російське законодавство першої половини XIX століття про охорону пам'яток церковної старовини	169
Двойнінова О.В. Законодавча база розвитку сільської кооперації в Російській імперії кінця XIX – початку XX ст.	175
Юхимюк О.М. Польський закон про воєводське самоврядування 1922 р.: історичні передумови та правова характеристика	179
Левкович Ю.М. Правові аспекти функціонування українсько-німецьких зв'язків	185
Шваб Л.П. Формування опозиції в Польській робітничій партії (1945 р.)	190
Денисюк Н.С. До проблеми воєнного стану в Польщі (грудень 1981 – червень 1983 рр.)	194
Санжаревський О.І. Діяльність уряду Чеської Республіки в напрямку інтеграції до НАТО	198
Стрільчук Л.В. Україна – НАТО: питання співробітництва у невійськових сферах (на прикладі Волинської області)	204

РОЗДІЛ IV. Теорія та методологія історичного процесу

Каленюк А.В. Етапи вивчення історичного процесу	209
Василенко О.Ю. Соціальний аспект історичної харизми	214

РОЗДІЛ V. Джерела та історіографія

Бондаренко Г.В. Краєзнавство Волині (80-ті роки – 2001 р.): історія та історіографія	219
--	-----

3. Смирин М. Германия эпохи Реформации и Великой крестьянской войны. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1950. – 263 с.
4. Смирин М. Народная Реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война. – М.: Изд. АН СССР, 1955. – 568 с.
5. Циммерман В. История Крестьянской войны в Германии. В 2-х томах. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – Т. 1. – 387 с.
6. Циммерман В. История Крестьянской войны в Германии. В 2-х т. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – Т. 2. – 432 с.

Адреса для листування:

Луцьк, пр-т Відродження, буд. 6/21.
Тел. 5-02-76.

Статтю подано до редколегії
29.09. 2001 р.

УДК 947.045<17/18>

А.П.Ткачук – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Волинського державного університету імені Лесі Українки

Феномен самозванства в російській історії

Роботу виконано на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ВДУ ім. Лесі Українки

У статті зроблено спробу розглянути самозванство як особливе історичне та суспільно-політичне явище російської історії XVII-XVIII ст. Автор акцентує увагу на тому, що самозванство ні в якому разі не слід вважати виключно російським феноменом, але в жодній іншій країні воно не було таким поширеним і не відіграло такої значної ролі у відносинах суспільства і держави.

Ключові слова: династія, династична криза, історіографія, монархія, самозванство, смута, соціальні конфлікти, суспільна криза.

Tkachuk A.P. The phenomenon of impostorship in Russian history. The author of the article has made an attempt to consider impostorship as a particular historic and social-political phenomenon in the history of Russia in the 17-18- th centuries. The author underlines, that one should not think of impostorship as the phenomenon characteristic only for Russian society, but in no other country it was as widely spread as it was in Russia and didn't play such an important role in the relations between the society and the state.

Key words: dynasty, dynasty crisis, historiography, monarchy, impostorship, social conflicts, social crisis.

“Самозванство” – поняття, яке визначає, передусім, дії конкретної людини, яка вирішила оголосити себе царем чи месією, а також фактори, що визначали поведінку самозванця, доки він не отримав підтримку народу. В історичній літературі досліджено багато прикладів самозванства у світовій історії. Виходячи з цього, самозванство ніяк не можна назвати виключно російським феноменом, але в жодній іншій країні це явище не було таким поширеним і не відіграло такої значної ролі у взаємовідносинах суспільства і держави. В.О.Ключевський зазначав, що “...з легкої руки першого Лжедмитра самозванство стало хронічною хворобою держави: з того часу ледь не до кінця XVIII ст. рідко яке царювання проходило без самозванця, а в часи Петра I за відсутності такого народні чутки справжнього царя перетворили на самозванця” [4, 26]. Навіть якщо обмежитися підрахунком лише лжецарів і лжецаревичів, то все одно набереться значне число. В XVII ст. на території Московської держави діяло близько 20 самозванців (з них у смутні часи до 12 чоловік), а у XVIII ст. нараховують понад 40 випадків самозванства [10, 53].

Самозванці, які претендували на російський престол, “зголошувалися” як за кордоном, так і серед місцевого населення. Термін “самозванство” належить до галузі соціальної психології. Самозванство починається тоді, коли лжецар або псевдомесія самопроголошується, формує групу соратників чи стає на чолі руху соціального протесту. Вивчаючи природу самозванства, потрібно акцентувати особливу увагу, передусім, на реакції суспільства на появу самозванця. В основі

російського самозванства лежала віра в богообраність “справжнього” царя. Це можна сприйняти за основу пояснення природи самозванства, тобто виявлення тих ідейно-психологічних факторів, які спонукали людину на те, щоб видати себе за посланника небес або члена царської династії. Деякі дослідники (зокрема К.В.Чистов) розглядають самозванство в Росії як прояв певних властивостей соціальної психології народних мас, які чекали приходу визволителя, як одну із специфічних і стійких форм антифеодального руху [12, 26-29]. Навряд чи варто вважати всіх російських самозванців авантюристами і свідомими обманщиками. Скоріш за все, суть самозванства полягає в широкому ототожненні самого себе з тією особою, ім'я якої присвоювалося і приймалося.

Якщо говорити про самозванство царського напрямку, то не можна сказати, що в його основі провідним було прагнення до досягнення матеріальних благ чи житейських задовольень. Що ж рухало самозванцями? Б.А.Успенський визначив три обставини, які могли змусити просту людину повірити в те, що вона є “істинним государем”:

1. Оскільки в народній свідомості домінувала уява про Божественне покликання справжнього царя, то немає нічого дивного в тому, що людина, яка знайшла на своєму тілі які-небудь “знаки”, починала вважати себе богообраною.

2. У випадку порушення природного (родового) порядку успадкування престолу, той, хто займав у такий спосіб царський трон, сам сприймався як самозванець. “Відкриття” такого самозванця на троні провокує появу інших: у народі відбувається ніби конкурс самозванців, кожен з яких претендує на свою відзначеність. Основою цього процесу є переконання, що робити висновки про те, хто є справжній цар, повинні не люди, а Бог.

3. Одним з факторів самозванства є така риса традиційної суспільної свідомості, як “міфологічне ототожнення”, яке “...с наибольшей выразительностью проявляется у хлыстов и скопцов, видящих в конкретных людях непосредственное воплощение Бога Саваоха, Христа или Богородицы и называющих этих людей соответствующими именами” [11, 38].

У свідомості самозванця відбувається ототожнення себе зі своїми попередниками. Наприклад, Лжедмитро II присвоїв собі не лише реальну біографію першого самозванця, не тільки його славу й успіх, а і його дружину та її родичів. Мається на увазі полон Марини Мнішек, яка прямувала з Ярославля в Польщу і той факт, що її примусили визнати Лжедмитра II своїм чоловіком, який дивом урятувався.

Схильність до самозванства можна пов'язати з певним типом особистості, особливо характерним для середньовічної Русі. Його носії часто зустрічалися серед “живущих во Христе” – юродивих. Юродство передбачало зовнішнє уподібнення євангельському Христу і вважалося одним з подвигів християнського благочестя. Юродиві добровільно відмовлялися не лише від усіх благ і зручностей буття, а й від усіх переваг суспільного життя. Такими ж рисами наділявся і “царь-избавитель”. Відповідно, можна припустити, що однією з душевних рис, які сприяли самозванству, була нездатність терпіти соціальну та суспільну несправедливість.

До XVII ст. Московська держава не знала самозванців, які претендували на царський трон. По-перше, для самозванства царського спрямування необхідний відповідний розвиток феодальних відносин і держави. По-друге, історія самозванства в Росії тісно пов'язана з династичними кризами, які час від часу розхитували царський трон. Перша така криза відноситься до XVI-XVII ст., коли скінчилася династія Рюриковичів і на престолі з'явилися “боярські царі” – Борис Годунов і Василь Шуйський. Саме тоді з'являються перші лжецарі і народжуються масові рухи на їх підтримку [2, 457-467]. І пізніше відхід від традиційного порядку престолонаслідування (наприклад, поява на троні малолітніх дітей або воцаріння жінок) збагачували історію самозванства новими іменами й подіями. По-третє, історія самозванства постає як низка конкретних втілень народних утопій і легенд про “возвращающихся царей-избавителей”. Перша з них виникла ще за Івана Грозного, який показав себе “несправедливим” і “неблагочестивим” царем. Героєм легенди став розбійник Кудеяр, який насправді був нібито царевичем Юрієм, сином Василя III від першої дружини Соломії Сабурової [10, 54].

У науковій літературі ствердилася думка про те, що народ підтримував самозванців головним чином тому, що вони обіцяли звільнення від кріпосницького гніту, ситне життя і вирішення соціальних проблем. При цьому можна припустити, що представники нижчих прошарків суспільства (в крайньому разі їх частина) могли іти за самозванцями, не вірячи в їхнє царське походження, а просто використовуючи їх у своїх цілях. Ніби “натовпу” все одно, хто зійде на престол з його допомогою, – головне, щоб новий цар був “мужицьким”, “хорошим”, щоб він захищав інтереси

народу. Але така точка зору не беззаперечна. Поряд з такими самозванцями, як Лжедмитро I, який повів за собою тисячі людей, у Московській державі були й інші, які в кращому випадку могли похвалитися кількома десятками прихильників. Чим це пояснюється? Скоріше за все, одні самозванці краще грали свої ролі, їхні вчинки більшою мірою відповідали народним сподіванням, а інші претенденти на престол не дотримувалися загальноприйнятих “правил гри”, або ж частіше їх порушували. “Праведним” в очах народу виглядав той монарх, який був, по-перше, “благочестивим”, по-друге, “справедливим”, по-третє, “законним”. Законність правителя визначалася Богообраністю – володінням харизмою (особистою благодаттю), яка доводилася наявністю “царських знаків” на тілі. Саме за їх допомогою (хреста, зірки, орла, або іншого царського герба) чисельні самозванці у XVII-XVIII ст. доводили своє право на престол і забезпечували собі підтримку в народі. Окрім “царських знаків”, існували й інші характерні ознаки “законного” претендента на престол – підтримка його всім миром, а також особиста фортуна. В народних уявленнях претендент на престол повинен був бути завжди успішним. Зокрема, впевненість у тому, що царевич Дмитро все-таки живий, зростала разом з тим, як війська першого самозванця успішно просуваються до Москви.

Відзначимо, що були самозванці, які внаслідок “міфічного ототожнення” і віри народу в богообраність “царя”, часто самі вірили в свою приналежність до царської крові, й існували відверто свідомі обманщики. Таким був проголошений у Стародубі другий Лжедмитро – “тушинський злодій”. Перевіркою його особи і його легітимних прав мало хто цікавився; він був лише прапором, під яким поспішали зібратися всі невдоволені московським урядом та своїм становищем і всі, хто прагнув влаштувати свою кар’єру або надбати “незаконних багатств”. Подібну ситуацію (правда, вона стосується попередника Лжедмитра II) змалював О.С.Пушкін у своїй знаменитій драмі “Борис Годунов”, у якій самозванець звертається до своєї дами серця з такими словами:

*Но знай,
Что ни король, ни папа, ни вельможи –
Не думают о правде слов моих.
Дмитрий я шль нет – что им за дело?
Но я предлог раздоров и войны
Им это лишь и нужно... [5, 400]*

У XVII-XVIII ст. багато людей жили з постійним страхом і надією – страхом перед Антихристом і надією на близький прихід Спасителя. Народ очікував повстання “останніх часів” і швидкого “кінця світу”. Для одних прагнення покінчити з пануючим у суспільстві злом прямо вело до самозванства.

Простежується ще одна паралель – історія самозванства й історія глибоких соціальних конфліктів та селянських воєн у Росії тісно пов’язані між собою. Епоха самозванства тривала впродовж XVII – поч. XIX ст., а саме самозванство пов’язане із середньовічним світоглядом і було характерним саме для цього періоду розвитку російського суспільства. Становлення буржуазних відносин, відміна кріпосного права в Росії остаточно витіснили самозванців з історичної арени.

Тепер варто повернутися до історії появи першого в Росії самозванця – царя Лжедмитра I. Це потрібно для того, щоб проаналізувати специфіку обстановки, в якій він виник, розглянути офіційні й неофіційні версії його загадкової появи, оскільки, на нашу думку, цей випадок був найпоказовішим прикладом самозванства в російській історії.

Ким же постає самозванець в очах сучасників та наступних поколінь істориків? Лжедмитро I метеором пронісся над Європою початку XVII ст., сколихнув думки багатьох своїх сучасників, став одним з найпомітніших персонажів перших європейських газет. Європа уважно слідкувала за успіхами самозванця, його історія знайшла широкий відгук в європейському мистецтві.

У самій же Московській державі, відповідно до офіційної версії Бориса Годунова про ототожнення самозванця з Григорієм Отреп’євим, XVII століття стало для нього часом проклять та анафем, які звучали в усіх церквах.

Феномен таємниці Лжедмитра I полягає в тому, що епоха кінця XVI – початку XVII ст., сам дух боярських інтриг, яких не зупинило навіть обрання Бориса Годунова, визрівання в суспільстві громадянської війни і чисельні розбійницькі заворушення підготували ґрунт, на якому виросла віра в законного царя і можливість його появи. Привид вбитого Дмитра супроводжував усе царювання Бориса, постійно оживаючи в небилицях ворогів Годунова. Одні стверджували, нібито Дмитро

живий і прислав їм листа, інші – нібито Борис велів вбити Дмитра, а пізніше став тримати при собі двійника з таким розрахунком: якщо самому не вдасться заволодіти трон, то він висуне лжецаревича, щоб забрати корону його руками. Щодо подібних інтриг, то можна припустити, що “оживляли” привид Дмитра прихильники Романових. Після коронації Бориса розповіді про самозванця стихли, однак хвороба царя воскресила привид Дмитра повторно. І в 1603 р. таємнича тінь стала реальністю: в межах Речі Посполитої з’явилася людина, яка називалася ім’ям загиблого царевича.

“Бунтарський час” залишив і народну пам’ять про самозванця в народних піснях і баладах, висновки у яких зводяться до того, що останній – це Господня кара за важкі гріхи. Впродовж XVII-XIX ст. відбувається переосмислення історії самозванства і самозванці в очах багатьох учених та діячів мистецтва постають уже більш позитивними героями. Першим у Росії художнім твором про Смуту була трагедія А.П.Сумарокова “Дмитрий Самозванец” (1771), в якій автор головну увагу звернув на таємницю взаємостосунків Лжедмитра I і Ксенії Годунової. Пізніше з’являється трагедія В.Т.Наріжного “Дмитрий Самозванец” (1804), дума К.Ф.Рилєєва “Борис Годунов” (1825), поема В.К.Кюхербекера “Юрий и Ксения”, перший історичний роман М.Н.Загоскіна “Юрий Милославський” (1829), а також твори Ф.В.Булгаріна, О.М.Островського, О.К.Толстого, Д.Л.Мордовцева та ін. [9, 9].

Численні твори різного змісту, глибини та художньої цінності помітно підігрівали інтерес читача до подій Смуты й одного з її головних героїв – Лжедмитра I.

Загальна думка про самозванця, уявлення про його діяльність та особу ще з XIX ст. і до сьогодні значною мірою формують два твори – трагедія О.С.Пушкіна “Борис Годунов” і третя частина трилогії О.К.Толстого “Цар Борис”. Драма О.С.Пушкіна створила непривабливий, майже негативний образ самозванця-перевертня. Джерелом такої версії слугувала “История государства Российского” М.М.Карамзіна. Пізніше історіографія “дмитріади” склала сотні праць, серед яких є багато серйозних наукових досліджень і публікацій документів. Більшість з них присвячено таємниці особи самозванця, початку його життєвого шляху, політичній кар’єрі.

Епоха російського Просвітництва також залишила свої “критерії оцінки” самозванства, тим більше, що в цей час історія перетворилася в науку і стали очевидними спроби на основі аналітичних методів дослідження докопатися до суті явища самозванства, якою б несподіваною вона не була. При цьому ініціатива виходила не лише від істориків, а навіть від владних установ. Зокрема, цариця Анна Іванівна наказала заново вивчити питання про смерть царевича Дмитра, його канонізацію і заодно про походження самозванця. Катерина II, заглибившись у вивчення російської історії і зацікавившись таємницею Лжедмитра I, спеціально викликала до себе відомого в ті часи історика, члена російської академії наук Г.Ф.Міллера і спробувала з’ясувати у нього конфіденційно, наскільки правильна і справедлива думка про Самозванця, яка була поширена на той час. Однак учений, унаслідок своєї обережності, ухилився від прямої відповіді, не наважившись ствердити або заперечити офіційну версію, яка формувалася впродовж двох століть і зводилася до того, що самозванець – це Григорій Отреп’єв. Міллер закінчив свою відповідь риторичним питанням: “Что станет с мощами, если будет доказано, что Гришка – настоящий Дмитрий?” [9, 14]. А ось у приватній розмові зі своїми колегами він говорив, що вважає Самозванця справжнім сином Івана Грозного. А російський уряд, як і раніше, дотримувався офіційної версії, запропонованої ще Василем Шуйським. Наприкінці XVIII ст. вийшла друком спеціальна книга про самозванство. Вона була написана у зв’язку з повстанням О.Пугачова на замовлення Катерини II і мала за мету показати випадковість самозванства та причини його виникнення, а також хибність і авантюризм усіх тих, хто відважиться не по праву пред’явити претензії на престол.

Головне питання, на яке прагнули дати відповідь історіографи “Дмитріади і смутного часу”, – це питання про справжнє походження самозванця. Проблематичність доказів ідентичності Лжедмитра і сина Івана Грозного полягала у канонізації царевича Дмитра. Водночас неможливо було знехтувати звинувачувальними матеріалами Василя Шуйського.

Серйозними знавцями цієї проблеми в російській історіографії стали С.Ф.Платонов, В.С.Іконников, М.І.Костомаров. Тут варто зауважити, що саме М.І.Костомаров був першим, хто спробував критично переосмислити напрацьовані до нього концепції самозванства в цілому і появи Лжедмитра, зокрема [6, 97]. Зрештою, були висловлені компромісні точки зору. Зокрема, В.М.Олександренко стверджував таке: “Дмитро самозванець був чи істинним сином царя Івана

Васильовича IV або з дитинства був вихований як такий. У всякому разі, він не був свідомим обманщиком і політичним гравцем: він був людиною щирою і глибоко відчував своє нещастя” [9, 17]. До речі, ще відомий російський історик С.М.Соловйов стверджував, що обман з боку самозванця був не навмисний і що Григорій Отреп’єв сам вірив у своє царське походження [8, 382]. Є.М.Щепкіним був запропонований ще інший компроміс. Дослідник стверджував, що Самозванець не був ні сином Грозного, ні Григорієм Отреп’євим, а був іншою особою – сином Богдана Отреп’єва, але не з Галича, а з Углича. Очевидно, стверджує автор, це був позашлюбний син Грозного або царевича Івана, а може, одного з опальних за Годунова бояр. В радянській історіографії найпомітніші дослідження цієї проблеми належать Р.Г.Скриннікову.

У цілому ж російська історіографія самозванства, як сучасна, так і попередніх століть, досить велика за обсягом і нараховує десятки наукових досліджень. Ми ж зробили лише короткий огляд того, що стосується оцінки діяльності та походження “найзнаменитішого” самозванця, суті самої проблеми самозванства з метою спроби узагальнення різних концепцій і систематизації зібраних історичних матеріалів.

Література

1. Гумилёв Л.Н. *От Руси к России: очерки этнической истории*. – М.: Экспрос, 1992. – 336 с.
2. *История России. С древнейших времён до конца XVIII века*. – М.: Изд-во АСТ, 1996. – 576 с.
3. Зуев М.Н. *Российское государство в период Смуты / История России*. – М.: Изд-во ПРИОР, 1998. – 688 с.
4. Ключевский В.О. *Сочинения. В 9-ти т. Т. 3. Курс русской истории. Ч. 3*. – М.: Мысль, 1988. – 414 с.
5. Пушкин А.С. *Сочинения. В 3-х т. Т. 2. Поэмы. Драматические произведения*. – М.: Худ. лит., 1986. – 527 с.
6. Платонов С.Ф. *Полный курс лекций по русской истории*. – СПб.: Кристалл, 1997. – 838 с.
7. Скринников Р.Г. *Социально-политическая борьба в Русском государстве в начале XVII века*. – Л.: Изд-во Ленинград. у-та, 1985. – 327 с.
8. Соловьёв С.М. *История России с древнейших времён. В 15-ти кн. Кн. 4*. – М.: Наука, 1960. – 594 с.
9. Ульяновский В.И. *Российские самозванцы: Лжедмитрий I*. – К.: Лыбидь, 1993. – 296 с.
10. Усенко О. *Самозванство на Руси: норма или патология // Родина*. – 1995. – № 1-2. – С. 69-72.
11. Успенский Б.А. *Царь и самозванец. Художественный язык средневековья*. – М.: Наука, 1982. – 94 с.
12. Чистов К.В. *Русские народные социально-утопические легенды (XVII-XIX вв.)*. – М.: Мысль, 1967. – 214 с.

Адреса для листування:

Луцьк, вул. Шопена, 24/93.

Тел. (сл.) 4-73-48.

Статтю подано до редколегії

26.09. 2001 р.

УДК 947.083(477.82) «18»

С.В.Гаврилюк – кандидат історичних наук, докторант кафедри давньої і нової історії України Волинського державного університету імені Лесі Українки

Російське законодавство першої половини XIX століття про охорону пам’яток церковної старовини

Роботу виконано на кафедрі давньої і нової історії України ВДУ ім. Лесі Українки

У статті наводяться та аналізуються основні законодавчі документи російської світської і церковної влади першої половини XIX століття стосовно збереження пам’яток церковної старовини, висвітлюється їх значення для розгортання пам’яткоохоронної роботи.

Ключові слова: законодавство, церковна пам’ятка, Товариство історії і старожитностей російських, Синод, охорона пам’яток, архітектура, живопис.